

UDK:20:950 (575.1)

Botir ABDULLAYEV,
Toshkent davlat pedagogika universiteti dotsenti v.b., PhD
E-mail: 8batir8@mail.ru

TDSHU professori, t.f.d M.Is'hoqov taqrizi asosida

THE NINE COMMANDMENTS OF THE ORTHODOX ZOROASTRIAN (ASHAVAN)

Annotation

In this article, for the first time, the nine commandments (rules) of a truly righteous Zoroastrian with the seven foundations of the Muslim faith were studied on the basis of a comparative copparavistic analysis. The analysis revealed the similarity of the religions of Islam and Zoroastrianism as the basis of the monotheistic faith.

Key words: Religion, society, Zoroastrianism, islam, Ahura Mazda, Arta, justice, artaban, ashavan, Avesta.

ДЕВЯТЬ ЗАПОВЕДЕЙ ПРАВОВЕРНОГО ЗОРОАСТРИЙЦА (АШАВАНА)

Аннотация

В данной статье впервые были исследованы на основе коппаравистического сравнительного анализа девять заповедей (правил) истинного праведного зороастрийца с семью основами веры мусульманства. В результате анализа выявлено сходство религий ислама и зороастризма как основы монотеистического вероучения.

Ключевые слова: Религия, общество, зороастризм, ислам, Ахура Mazda, Арта, справедливость, артабан, ашаван, Авеста.

ZARDUSHTIY ASHAVANNING TO'QQIZ SHARTI

Annotatsiya

Ushbu maqolada zardushtiy ashavanning to'qqizta sharti islom dinida iymonli kishining yettita narsaga ishonishi kerak bo'lgan masalalar ilk bora komparativistik o'zaro qiyosiy tahlil qilingan. Tahlil natijasida islom va zardushtiylik dinlaridagi o'xshashliklar, yakkaxudolikni targ'ib qiluvchi dinlararo hamohanglik aniqlangan.

Kalit so'zlar: Din, jamiyat, zardushtiylik, islom, Axura Mazda, Arta, haqiqat, artabon, ashavan, Avesta.

Kirish. Islom dini, qolaversa Markaziy Osiyoda tarkib topgan islom madaniyati mintaqa xalqlarining tarixiy, hamda sivilizatsion taraqqiyotida beqiyos rol o'ynagani shubhasiz. Qadimda O'rta Sharq mintaqasi turli dinlarni taraqqiy etishiga ta'sir ko'rsatgan hududdir. Bu zaminda zardushtiylik, buddaviylik, nasroniylik (nestorianlik), moniylik, islom kabi dinlar ravnaq topgan. VIII asrda mintaqamizga kirib kelgan islom dini nafaqat odamlarni yagona yaratuvchiga ishonish, balki uning inson ma'naviy kamolga yetishning asoslari sifatida qabul qilindi. Islom dini orqali insonni qamolotga yetish yo'llari izlandi. Xayotda xalol va pok bo'lishlik, rost so'zlashlik, yolg'ondan tiyilishlik, bergan va'da va ahdda vafo qilishlik, birovni haqini yemaslik, yomondan xazar qilishlik, ibodatda sobitqadam bo'lishlik, iymon va taqvoda mustahkam bo'lishlik kabilarni ommaviy ro'yobga chiqarish yo'llari izlandi. Bunday insoniy fazilatlarini jamiyatda tarbiyalash zaruriyati insonda qadimgi davrlardan buyon mavjud. Inson haqini tanigunga qadar o'tmishda nimalarga sig'inmadi. Shu boisdan "Haqning yo'li mashaqqatli va uzun bo'ladi" deyilari har jihatdan to'g'ridir. Islomga qadar (ibtidoiy dinlarni xisobga olmagan xolda) ajdodlarimiz zardushtiylik, nasroniylik (nestorianlik), buddaviylik, moniylik kabi dinlarga e'tiqod qilib kelganlar. Asrlar va ming yillar mobaynida jamiyat diniy tafakkuri ushbu dinlar ta'sirida toblanib bordi. Bu borada ayniqsa zardushtiylik dinining dunyoqarashi ayniqsa e'tiborga loyiq. Negaki O'rta Sharq mintaqasida aynan zardushtiylik dini konun-qoidalarini islomning bu hududga kirib kelishi bilan unga meros bo'lib ko'chib o'tdi. Natijada islom dinini qabul qilgan ajdodlarimiz o'zlari buni istamagan xolda zardushtiylik va islomiy xayot shartlarini bir-biriga qarishtirib yubordilar. Bu masalalarni alohida va qiyosiy o'rganish zamonaviy mutaxassislarning oldida turgan vazifasidir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Avestoshunoslik O'zbekistonda XX asr o'rtalarida ilmiy asosda yuzaga kela boshlaydi. N.M.Mallayev, A.P.Qayumov, X.Homidiy, A.Irisov, M.Qodirov, M.Is'hoqov kabi olimlar bu sohada ma'lum ishlarni amalga oshirdilar. Jumladan, N.M.Mallayev Avestani o'zbek adabiyoti tarixiga olib kirdi. A.P.Qayumov O'zbek adabiyoti tarixining Moskva nashriga Avesta bo'limini yozdi. A. Mahkam

Avestani eronlik olim Ibrohim Purdovud asliyatdan forsiyga o'g'irgan va J.Do'stxoh tomonidan amalga oshirilgan nashri asosida o'zbek tiliga o'g'irgan. Izohlarda Asqar Mahkamning ayrim mustaqil mulohazalari ham e'tiborga loyiq. M. Is'hoqovning Avesta Yasht (alqov) naski tarjimasi o'zining sodda tili, aniq ilmiy izohlari, badiiy jozibasi bilan ajralib turadi. Shu olim tomonidan Avesta "Videvot" naskining izohli ilmiy tarjimasi 2007, 2017 yillarda ikki nashr yuzini ko'rdi. So'nggi yillarda "Goh"lar xususida G.Maxmudova va B.Jalolovlarning nomlari ko'rinda boshladi. M.Is'hoqovning ko'p yillik mehnati natijasi sifatida "Goh"larning o'zbekcha ma'no o'g'irmalari va germenevtik talqinlari nashr etildi. Lekin shunga qaramay, maqolada kutarilgan masala alohida tadqiqot obyekti sifati o'rganilmagan.

Tahlil va natijalar. Islom dinini qabul qilgan musulmon kishi muayan narsalarga ishonishi, iymon keltirishi lozimligi uqtirilgan. Bular:

1. Allohga ishonish
2. Alloh yaratgan farishtalarga ishonish
3. Alloh muqaddas kitoblariga ishonish
4. Allohning yuborgan payg'ambarlariga ishonish
5. Ohirat kuniga ishonish
6. Qadarga (taqdirda) ishonish, barcha narsa Allohdan ekanligiga ishonish
7. O'lgandan so'ng qayta tirilishga ishonish [1]

Yakkaxudolikni targ'ib qiluvchi dinlarning inonch, e'tiqod masalasida o'xshashliklar, hamohanglik seziladi. Islom dinidan bir yarim ming avval Turonzaminda shakllangan Mazda Yasna dinida islom dinida yettita narsaga iymon keltirish farz qilinganidek, haqiqiy "iymonli" zardushtiy (ashavan, artabon inson) to'qqizta narsaga ishonishi lozim bo'lgan. Bular quyidagilar:

1. Ahura Mazda (Mutlaq oqil ezgu zot) ga ishonish;
2. Zardushtga Axura Mazdaning payg'omi, elchisi ekanligiga ishonish;

3. Maynuga, (fikir, o'y, niyat) ruhiy olamni mavjudligiga, Ezgu va Yovuz ibtidolarning borligiga ishonish, qay birini tanlash inson taqdirini belgilovchi omil ekanligiga ishonish;

4. Asha (Arta) ga inonch. Aslida Asha (Arta Vahishta) Ahura Mazdaning "Haqiqat", "Haq" kabi Oliy sifatleri hamda olamning asl ilohiy ezgu tartibi ma'nosiga ega grammatik shakli bo'lib, ilohiy haqiqatni qaror topishiga ishonish demakdir. Haq yo'lni tanlash mas'uliyati insonni o'ziga berilgan;

5. Har bir insonga yaxshilikdan yomonlikni ajratish imkonini beruvchi Daena (e'tiqod, vijdon) va hratu (aql)ga asoslangan inson mohiyatiga ishonish;

6. Ahura Mazda mohiyatini tashkil etuvchi olti emanatsiyasiga ishonish;

7. Dadodahesh va Ashudodga ishonish ya'ni o'zaro yordam, muhtojlarga yordam berish, odamlarni bir-birini qo'llab-quvvatlash;

8. Ahura Mazda yaratgan olam (olov, suv, xavo, yer, o'simlik va chorva mollari) sifatida tabiat unsurlari va tirik tabiatning muqaddasligiga ishonish va ularni asrab-avaylash zarurligi;

9. Frasho-kereti (Frashkard) ga ishonish – borliqning esxatologik mo'jizaviy o'zgarishi, Ahura Mazdaning yakuniy g'alabasi va yovuzlikni daf qilinishi, bu Saoshyant – (Mahdiy) boshchiligidagi barcha solih odamlarning birgalikdagi sa'y-harakatlari bilan amalga oshiriladi. Inonch, e'tiqod borasida bu ikkala dinning mazmunan yaqinligi, hamohangligini sezmaslik qiyin[4].

Tadqiqot metodologiyasi. Mazda Yasna dini e'tiqod qiluvchilar Ahura Mazdani olti emanatsiyalar orqali tasavvur qilganlar. Shulardan eng muhimlaridan biri Arta – Asha.

Axura Mazdani bevosita Arta (Avestada Ashah, Asha) Haq, Haqiqat diniy tushunchasi bilan bog'lab talqin qilinadi. Zardusht "Goh"larida esa Axura Mazda nafaqat oliy xudo sifatida, balki, ko'pxudolikni inkor etib barcha ezgu xudolarning sifatlarini o'zida mujassam etgan yagona iloh sifatida talqin qilingan[2].

Diniy marosimlar qatorida Zardusht odamni mast qiluvchi xaoma (xindcha soma, darvoqe hozirda katta sopol idishga nisbatan xum so'zini ishlatiladi, xaoma saqlashga mo'ljallangan sopol idish nomi hozirga qadar o'zgarmagan) ichimligini iste'mol qilish hamda mollarni ommaviy qirib xudolarga qurbonlik qilishga qarshi chiqdi, hamda olovni poklanish ramzi sifatida tan oldi. Chunki olov ilohiy Haqiqat (Arta) ning ramziy ma'nosi sifatida tasavvur etilgan. Keyinchalik zardushtiylik ibodatxonalari vujudga kelgan vaqtda muqaddas olov yonib turuvchi otashkadalar ushbu dinning mano mazmunini aks ettiruvchi muhim belgilaridan biriga aylandi.

Avestada Asha shaklida kelgan bu so'z tarixan Arta bo'lgan. "rt" qo'shtovushi Avestada vaqtlar o'tib "sh" ga aylangan. Asha atamasi Avestada (zardushtiylik dinida) yuksak ilohiy ma'no kasb etadi. Bu so'zning lug'aviy ma'nosi "Haqiqat, Haq" demakdir. Ijtimoiy ma'nosi esa, oddiy haqiqat tushunchasidan keng ifodalinishidir. Bu butun borliqning mavjudlik tartibi, yer, osmon, undagi yulduzlar Ashaga muvofiq haq yo'lda to'g'ri yaratilgan. Unda har bir narsaning o'z o'rnini bor. Hatto vaqt ham o'z uzluksizligida mavsumlarida, ertasi, kechi, kunduzi, tuni almashuvda Asha ixtiyorida chetga chiqmaydi. Asha, haq yo'lidagi odam Ashavan deyilgan. Ya'ni u haqparast, haq yo'lida qat'iy demakdir. Zardushtiy ashavan insonni hozirda iymonli, taqvodor musulmon kishiga taqlid qilish mumkin.

Zardusht ta'limotining kuch-qudrati Arta Vaxishta timsolida – Haqiqat va iymon salomatligi, etnik va geografik xususiyatlardan qat'iy nazar inson ijtimoiy xayotiga taalluqli bo'lgan Haq – Haqiqat tushunchasini ommaviy ro'yobga chiqarishdan iborat bo'lgan[3]. Avesta asos e'tibori bilan ezgu niyatla yashashga da'vat etilgan. Ezgu niyat insonni baxtu-saodat sari eltadi. Haqiqat va baxtu-saodat yo'lga yovuz kuchlar to'g'anoq bo'lib kelgan. Zardusht Haqiqatning g'alaba qozonishiga chin dildan ishongan. Haqiqat va zalolat, ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi kurash Zardusht ta'limotida asosiy g'oyalardan biri sifatida o'rin egallagan.

Zardushtiylikda Axura Mazdaga berilgan oliy maqomni jamiyat modelining yuqori ijtimoiy siyosiy mavqei bilan qiyoslash mumkin. Ya'ni Artabon Zardushtiy uning nuriga, haqiqatiga,

muqaddasligiga erishish yo'lida iymonu e'tiqodda kamarbasta bo'lmog'i lozim bo'lgan[4].

Zardushtiylik negizida butun ilohiyot tizimi ezgulikning barqarorligiga xizmat qilishga jalb etilgan. Lekin, yovuzlik ham zardushtiylik uchun real haqiqat. U yo'q bo'lsagina olam poklanadi. Yovuzlik Duruj (Yolg'on)ning tarixi Avesta "Goh"larida kelishi ogohlikka da'vat deb tushunilgan. Ezgulik kuchleri, durug'bandlik va Artabonlik, ezgulik va qabixlik amallari qorishib ketgan kimsalarni eng yaxshi xislat va xatti xarakatlarga da'vat qiladilar. "Goh"larda rushnolik (yorug'lik)ka qarshi – zulmat, zulmat esa so'qirlik, undan afsuslik tug'iladi. Bunday oqibatlardan qutilish chorasi Ashah (Asha) – Haqiqatga intilmoq va yetishmoqdir. Bu manzarada ham ezgulik tizimi Zardusht zamonidayoq yovuzlikka qarshi kurashga safarbar bo'lganini ko'ramiz. Asha – Haqiqat, Sraosha uning xamroxi. Itoatkorlik va intizom ma'budi xisoblangan.

Zardushtiylikda "Haq", "Haqiqat" tushunchalari nixoyatda kengqamrovli tarzda ifoda etiladi. Asha, Arta Vaxishta – Axura Mazdaning olti emanatsiyalaridan biri – Haq, Haqiqat timsoli. Avesta matnlarida uchraydigan Asha yoki Arta Vaxishta tushunchalari biryoqlama tushunishga xarakat qilish Avestani yetarlicha tushunmaslikka asos bo'lib kelmoqda[5]. Aksincha, zardushtiylikda "Haq", "Haqiqat" tushunchalari universal kategoriya sifatida sarmazmun, va serqirra ko'rinishda ifodalanganiki, xuddi uning aksi "Yolg'on" tushunchasi kabi.

Haq, Haqiqat so'zlari orqali keluvchi tushuncha zardushtiylikning eng muqaddas tushunchalari hisoblangan. Haqiqat so'zi Avestacha Asha, tarixiy arxalk shakli Arta bo'lib, asl o'zak shakli RTA, lug'aviy ma'nosi "Haqiqat". Majoziy ma'noda esa, bu so'z ibtidoda Ahura Mazda tomonidan yaratilgan olamning azaliy ezgu tartibi demakdir. Ahura Mazdaning "Haq"ligi va u yaratgan ezgu dunyoning Haqiqatligiga qarshi yovuzlik "Yolg'on" (drauga, durug') so'zida mujassam, deb hisoblangan. Avestada Ashaga ergashuvchilar ashavan, Yolg'onga ergashib haq yo'ldan adashganlar durug'band deb tilga olingan. Yovuzlik zardushtiylik uchun ikkilamchi tushunchadir. Odamdaz yaxshini yomondan ajratishi, yaxshilik yo'lini tanlashi uchun Ahura Mazda o'zining ezgu mohiyatiga qarama-qarshi Axrimanni ibrat uchun o'zidan ajratgan, deyiladi. Bu hodisa mutlaq ezgu olamning yovuzliklar bilan qorishuviga sabab bo'lgan emishki, ushbu ikki yo'l oldida inson faqat va faqat ezgulik tomonini tanlashga mas'uldir. Ahura Mazda bor dunyoni Ezgu etib yaratgan bo'lsa, Ahriman har bir ezgulikka qarshi yovuzliklarning cheksiz, son-sanoqsiz shakllarida o'zini namoyon etishda davom etadi. Chunki, Axriman yovuzlikning universal mohiyatidir. U – ezgulikka nisbatan yomonliklarning yig'ma timsoli. Uning nomi Angramainyu Ang – "chirkinlik, ifloslik, najosat", Xra – "qorong'ilik, nursizlik, zulmat", Maynyu "fikir, o'y, niyat" degan so'zlarning o'zaklari birikmasidir. Axrimanga nisbat beriladigan "Yovuz ruh" (Anxra Maynyu) iborasi Ahura Mazdaning "Muqaddas ruh" deb tarjima qilinadigan sifati Spand Maynu (Spenta Maynyu)ga qarshi qo'yiladi. Avesta Anxra Maynyuning yaxlit universal mohiyatini Ahura Mazdaning Haqiqatiga zid qo'yadi. Avestacha "Yolg'on" (Drauga, Druj nomli dev, nihoyat hozirgi talaffuzda Durug') Axrimanning yovuzliklari mujassami bo'lib, uning universal mohiyatini ifoda etadi[6].

Avesta jamiyati hayotiy faoliyatining Zardusht targ'ib etgan printsiplari mashhur axloqiy uchlik (ezgu fikr, ezgu so'z va zzzu amal) va Asha timsolidagi haqqoniy tartib tantanasi muhimligini ta'kidlab o'tish lozim. Zardusht Asha bilan o'zining adolatli jamiyatni qurishga bo'lgan umidlarini bog'laydi, unda muqaddas qonunga rioya etishga asoslangan xaqqoniy tartib hukmronlik qiladi[7].

Haqiqat – Oliy ne'mat,

Haq istagi, Haq irodasi

Haqiqatdir Haq ifodasi. (Yasna 27.14.)([8])

Bu misralar zardushtiylik, asl nomi Mazda Yasna dinining eng ulug' duosi hisoblanib, uning nomi birinchi misra boshidagi ikki so'z bilan "Ashem vahu"dan boshlangan. Bu go'yo islom dinidagi "Fotiha" surasining xalqona "Al-hamdu" deb atalgani kabi[8]. Duoning birinchi satri Ashem vahu vahishtam asti – "Ezgulik ezgudur, eng ezgulikdan-da ezgu" demakdir. Bu aytimdan Ashem so'zi yuqorida ko'rsatganimiz Asha (Arta) Ahura Mazdaning "Haqiqat", "Haq" kabi Oliy sifatleri hamda

olamning asl ilohiy ezgu tartibi ma'nosiga ega grammatik shakldir. Bu shunchaki tartibigina ham emas, balki butun borliqning adolatli, oqilona muvozanati ham Ashadir deb tushunmoq to'g'ridir.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida aytish lozimki, dunyo miqyosidagi globallashuv jarayonlari umumjahon manfaatlar maydonini birlashtirish bilan barobar, o'ziga xos murakkab ziddiyatlarni ham keltirib chiqarmoqda. Ushbu ko'p qutbli ziddiyatlarni hal qilishda din omilidan foydalanishga urinishlar har qaysi davrdan ham ko'proq ro'y bermoqda. Diniy,

axloqiy ta'limotlarning tarixiy asoslari, ichki tizimi turlichaligidan qat'iy nazar, bulardagi umumbashariy va milliy ezgulikka yo'naltirilgan universal mohiyatini o'rganishga, shu orqali insoniyatni ma'naviy bag'rikenglik muhitiga olib chiqishga hamda ravon taraqqiyot yo'llarini belgilashga xizmat qiluvchi tadqiqotlarga ehtiyoj katta va bu masala dolzarbligicha qolmoqda. Shu nuqtai nazardan moziy dinlar qatorida turgan zardushtiylik (Mazda Yasna) dini tarixiy-falsafiy mohiyati, qolaversa, jahon dinlari bilan qiyosiy tahlili zamon talablariga mos va kelgusida albatta o'zining ijobiy samarasini beradi deb o'ylaymiz.

ADABIYOTLAR

1. Ахмад Мухаммад Турсун, Мухаммад Шариф Жуман. Ислом дини. Тошкент. Мовароуннахр. 2006. – Б. 28-34.
2. Уразова Р.Т., Ашуров А.Б. Зардуштийликла аёл маъбудаларининг вазифалари. – Б. 7.
3. Гуриев Т.А. Из жемчужин Востока: Авеста. – С. 40.
4. Стеблин-Каменский И.М. Гаты Заратуштры. – С.7-12.; Яна қаранг: Лелеков Л.А. Авеста в современной науке. – С. 5-8.; Яна қаранг: Уразова Р.Т. Зардуштийликда маъбудаларнинг функциялари ва ижтимоий-тарихий моҳияти. – Б. 48.
5. Бертельс Е.Э. История персидско-таджикской литературы. – С. 42.
6. Лелеков Л.А. Авеста в современной науке. – С.233-237.
7. Ртвеладзе Э.В., Саидов А.Х., Абдуллаев Е.В. Қадимги Ўзбекистон цивилизацияси: давлатчилик ва ҳуқуқ тарихидан лавҳалар. – Б. 225.
8. Is'hoqov M.M. Olim bilan og'zaki suhbatlar chog'ida berilgan maslahatlar foydalanildi.